

Profesor Wojciech Skalmowski (1933–2008)

Wojciech Jan Skalmowski urodził się 24 czerwca 1933 r. w Poznaniu w rodzinie lekarskiej, która podczas okupacji niemieckiej znalazła się w kieleckim Sędziszowie, gdzie przyszły językoznawca rozpoczął naukę, m.in. niemieckiego i rosyjskiego. Po powrocie w roku 1945 do Poznania uczęszczał do Gimnazjum im. Marcinkowskiego, interesując się m.in. różnymi alfabetami i sanskrytem, co wpłynęło na wybór po maturze w 1951 r. studiów orientalistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po odejściu prof. Heleny Willman-Grabowskiej na emeryturę nie było tu już (poza lektorem san-

skrytu dra Tadeusza Pobożniaka) filologii indyjskiej, ale rozwijała się arabistyka, turkologia oraz najbliższa indianistyce filologia irańska, gdzie wykładał m.in. profesor Jerzy Kuryłowicz. Pod jego kierunkiem Wojciech Skalmowski napisał pracę maderską na temat etymologii nowoperskiej (1956) i uzyskał stypendium na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie na dalsze studia iranistyczne, zakończone doktoratem u prof. H.F.J. Junkera. Rozprawa *Sprachstatistische Untersuchungen zur persischen Sprachentwicklung* (streszczenie: „Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität” X, 1960: 129; publikacja: *Folia Orientalia* 1962, IV: 47–80) była poświęcona ewolucji fonetycznej struktury wyrazu w języku perskim z wykorzystaniem metody kwantytatywnej językoznawstwa matematycznego, którego Wojciech Skalmowski stał się w Polsce pionierem, publikując recenzje, tłumaczenia i artykuły z tego zakresu.

W 1960 r. został zatrudniony przez profesora Kuryłowicza w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego UJ, gdzie prowadził wykłady z językoznawstwa ogólnego na

kierunkach filologicznych oraz zajęcia z historii języka perskiego i gramatyki porównawczej na iranistyce. W 1964 r. przedstawił na międzynarodowej konferencji językoznawczej w Krakowie referat *Probleme der Gesetzmässigkeit in der mathematischen Linguistik* („Biuletyn PTJ” XXIII, 1965: 23–33). W okresie tym recenzował nowości z zakresu językoznawstwa matematycznego: *Rosyjskie wprowadzenie w językoznawstwo matematyczne* („Biuletyn PTJ” XXI, 1963: 193–195), W.V. Quine *Word and Object* („Biuletyn PTJ” XXII, 1964: 215–219), G. Herdana, *The calculus of linguistic observations* („Biuletyn PTJ” XXIII, 1965: 203–207), R.D. Luce & al. (eds.) *Handbook of mathematical psychology* („Biuletyn PTJ” XXIV, 1966: 237–244). Przedstawił też własne propozycje rozwiązań: *Problems of tense in generative grammar* („Tijdschrift van het Instituut voor Toegepaste Linguistiek” III, 1969: 26–38).

Równocześnie uprawiał czynnie iranistykę, skupiając się na epoce średnioirańskiej, głównie języku partyjskim, któremu poświęcił artykuł: *Das Nomen im Parthischen* („Biuletyn PTJ” XXV, 1967: 75–89). Jako przedmiot rozprawy habilitacyjnej podjął temat z pogranicza typologii i historycznej składni języków irańskich, jakim jest konstrukcja ergatywna, której początki widoczne są już w staroperskim, ale najbardziej konsekwentnie została rozbudowana w języku afgańskim (i kurdyjskim). Problem ten zanalizował w odkrywczym studium *The «ergative construction» in Pashto* („Folia Orientalia” IX, 1968: 99–129). Do habilitacji jednak nie doszło, bowiem w początku 1968 roku Wojciech Skalmowski uzyskał stypendium naukowe w Teheranie, skąd po wydarzeniach marcowych w Polsce wyjechał do przyjaciół w Belgii i poprosił o azyl polityczny. Jesienią objął lektorat języka polskiego i zajęcia z językoznawstwa irańskiego na flamandzkim Uniwersytecie Katolickim w Lovanium (Katholieke Universiteit Leuven). W 1969 r. został zaproszony przez prof. R.N. Frye jako *visiting lecturer* do Uniwersytetu Harvarda (USA), gdzie prowadził przez rok wykłady z językoznawstwa irańskiego. W Stanach Zjednoczonych poznał swoją żonę Barbarę Plater, inżyniera budownictwa wodnego. W 1970 roku małżeństwo osiadło na stałe w Belgii, gdzie Wojciech Skalmowski wrócił do poprzednich zajęć iranistycznych jako *associate professor* na Uniwersytecie w Leuven, podejmując równocześnie wykłady z literatury polskiej i rosyjskiej. W 1977 roku został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego.

Zorganizował wraz ze swoim współpracownikiem Aloisem van Tongerloo dwa międzynarodowe kolokwia na temat filologii średnioirańskiej. Poza Belgią uczestniczył w licznych konferencjach orientalistycznych w Europie, Ameryce i Azji. Na symposium w Hunzie w pakistańskim Kaszmirze wskazał na znaczenie dla językoznawstwa porównawczego używanych w tym regionie języków dardyjskich. Zachowują one praindoeuropejskie spółgłoski palatalne w formie afrykat (które w pozostałych językach „satemowych” przechodziły w spiranty), np. dameli *cuna*, awest. *sūnī*, st.ind. *śuna-* = lit. *šuō*, *šun-*, łot. *suns* < pie. **k'un-* ‘pies’; kati *za-*, awest. *zan-*, st.ind. *jānati* [zanati] < pie. **gén-* ‘ród, rodzić (się)’ („The linguistic importance of the Dardic languages”, *Journal of Central Asia* VIII/1, 1985: 5–11). Wcześniej pisał o związanych z ergatiwem czasownikowych konstrukcjach tranzytywnych w tych językach (*Études Indo-Européennes* [in honorem J. Safarewicz], Kraków 1974: 205–212).

Spośród języków irańskich najwięcej uwagi (obok perskiego i partyjskiego) poświęcił językowi paszto. We wspomnianej wyżej rozprawie habilitacyjnej (1968) stwierdził, że w języku tym konstrukcja ergatywna w czasach przeszłych od czasowników przechodnich polega na tym, że podmiot logiczny występuje w przypadku zależnym, dopełnienie w casus rectus, a orzeczenie zgadza się w osobie, liczbie i rodzaju z dopełnieniem, jak w niektórych innych językach irańskich i nowoindyjskich. Zdaniem uczonego punktem wyjścia były tu konstrukcje pasywne typu staroperskiego *manā kartam* ‘mihi factum / a me factum (est)’, a gdy nominalny charakter orzeczenia przestał być odczuwany, imiesłów został potraktowany jako 3. osoba i w oparciu o nią utworzono cały paradygmat czasownika przechodniego, także odpowiednie konstrukcje peryfrastyczne. W oparciu o różne języki „ergatywne” (indo-irańskie, kaukaskie, baskijski) scharakteryzował tę konstrukcję z typologicznego punktu widzenia (*Prace Językoznawcze* [in memoriam T. Milewski], WSP w Krakowie, III, 1976: 65–71), stwierdzając, że pojęcie to jest wieloznaczne, gdyż odróżnienie podmiotu od dopełnienia w zdaniu przechodnim może się realizować w trojaki sposób: (1) poprzez szyk, (2) wykładniki morfologiczne, (3) strukturę składniową, z których każdy może posiadać kilka wariantów. Zwykle mamy do czynienia z kombinacją tych środków, co powoduje ich redundancję funkcjonalną, zapobiegającą z jednej strony wieloznaczności, a z drugiej ewolucję różnych typów w obrębie tego samego języka. Z konstrukcją ergatywną łączy się kwestia ekwiwalentów datiwu, wyrażanego w tym analitycznym języku przez tzw. „zaimki kierunkowe” w formie postpozycji nominalnych lub prepozycji werbalnych (*Dative counterparts in Pasto*, „The Dative 1: Descriptive Studies”, 1996: 395–407).

Wiele miejsca poświęcił problemom leksykologii (interpretacje semantyczne, etymologia) irańskiej, poczynając od wspomnianej wyżej pracy magisterskiej o etymologii nowoperskiej (1956), po całą serię etymologii irańskich na tle indoeuropejskim. Najobszerniejszą swą pracę iranistyczną opublikował w języku polskim, opracowując do tomu „Języki indoeuropejskie” (Warszawa 1986–1988) dwa rozdziały: „Języki nowoirañskie” (I: 161–215) oraz „Języki dardyjskie” (I: 217–244), a szerszemu kręgowi odbiorców przybliżył ten temat w artykule: *Iranistyka – zakres i zadania* („Roczniki Stacji Naukowej PAN w Paryżu” IV, 2001: 59–67). Zajmował się też pozostającym w kontakcie z irańskimi językiem elamickim i aramejskim: *Elamite and Akkadian translations of the Old Persian periphrastic perfect* („Folia Orientalia” XVII, 1976: 217–229), *Iranian heterography and Aramaic: some reflections* („Irano-Judaica” IV, 1999: 151–158).

Za najważniejsze swe odkrycie w zakresie tekstologii orientalnej uważał hipotezę o ukrytym sensie pewnych dzieł religijno-filozoficznych. Przedstawił ją w referacie *Wheel within Wheel: Remarks on Bundahišn* („Middle Iranian Studies, Orientalia Lovaniensia Analecta” XVI, 1984: 269–311). Była nią hermeneutyczna interpretacja średnioperskiego traktatu genezyjskiego „Bundahišn”, przedstawiającego awestyjski mit o historii świata – makrokosmosu, który w opinii prof. Skalmowskiego jest oparty na projekcji ludzkiego ciała – mikrokosmosu (góry – kości, rzeki – żyły, morza i jeziora – różne organy człowieka), a dzieje ludzkości przypominają penetrację pokarmu w systemie trawiennym. Konsekwencją takiego stanowiska jest

potraktowanie Awesty jako tekstu stworzonego w celach pedagogicznych dla szerzenia ujednoliconego języka w państwie medyjskim, w którym magowie pełnili funkcję oświatową. W jego opinii narratorem jest sam język (*langue*), który przemawia przez tekst (*parole*) do odbiorcy, zachęcając go do zrozumienia (interpretacji) ukrytego sensu. Symbole językowe (rzeczowniki, zaimki, czasowniki) zwracają się do odbiorcy, żeby zajął się nimi, a nie ich odniesieniem przedmiotowym. Podobną interpretację ukrytego sensu (*ja* sobowtór tekstu – *ty* zwierciadło odbiorcy) zastosował do utworów sufickich poetów perskich Rumiego i Hafiza. Zasugerował też możliwość podobnej interpretacji sonetów Szekspira oraz pism metafizycznych Williama Blake'a. Polską wersję tej hipotezy przedstawił prof. Skalmowski w artykule „Sobowtór” i „zwierciadło”: *hipoteza dwuznaczności pewnych tekstów* („ZNUJ, Prace historycznoliterackie” LXXIX, 1991: 88–93).

Drugim nurtem twórczości intelektualnej profesora Skalmowskiego były eseistyka naukowa i krytyka literacka. Rozpoczął je w latach 60. w „Tygodniku Powszechnym” pod pseudonimem Piotr Meynert serią felietonów, w których omawiał krytycznie, a często dowcipnie, m.in. totalitarne pomysły Platona, erystykę Schopenhauera, paradoksy Wittgensteina, semantykę Hayakawy, ukrytą perswazję Packarda, obrazy nadziei Lyncha, a z pisarzy polskich – myśli Irzykowskiego oraz Witkacego, który był jego ulubionym autorem.

Wkrótce po przyjeździe do Belgii nawiązał współpracę z paryską „Kulturą”, z której redaktorem Jerzym Giedroyciem współpracował do jego śmierci w 2000 roku. W kolejnych numerach „Kultury” opublikował pod pseudonimem M(aciej) Broński ponad 150 recenzji, omówień i esejów krytyczno-literackich m.in. na temat twórczości Orwella, Koestlera, Platonowa, Nabokowa, Rushdiego i V.S. Naipaula (noblisty z 2001 r.), a z autorów polskich Mickiewicza, Norwida, Gombrowicza, Iwaszkiewicza, Przybosia, Witkacego, Parnickiego oraz pisarzy-przyjaciół – Stefana Kisielewskiego i Sławomira Mrożka. Najważniejsze pozycje znalazły się w powstałym z inicjatywy Redaktora tomie *Teksty i preteksty* (Paryż 1981). Niektóre z nich dotyczą szeroko rozumianego językoznawstwa. W eseju *Totalitarny język komunizmu* (*Kultura* 1979, grudzień: 91–99) zanalizował fenomen *nowomowy*, której swoistą kontynuacją jest postmodernizm – „ostatnia hucpa XX wieku” (*Kultura* 2000, styczeń/luty: 132–139). Dla J. Derridy pojęciowy obraz świata jest tylko konstrukcją umysłową, a rzeczywistość tekstem. Wynikająca stąd niejasność i dowolność prowadzi do agresywności retorycznej i poprawności politycznej, a więc do manipulacji jak przy Orwellovskiej *nowomowie*.

Profesor Skalmowski publikował też w innych pismach krajowych i zagranicznych, m.in. w „Znaku”, „Kulturze Niezależnej”, „Pulsie”, „Le Monde Diplomatique”; we flamandzkim „Standaard der Letter” opublikował około 120 recenzji, ważnych książek literackich i politycznych dotyczących Europy Wschodniej. W okresie stanu wojennego jego teksty z „Kultury” były wielokrotnie przedrukowywane w wydawnictwach podziemnych, ale na rynku wydawniczym zaistniał dopiero dzięki książkom: *Lektury dla „Kultury”* (UMCS, Lublin 2004), oraz *Mrozek – Skalmowski. Listy 1972–2003* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007). Na publikację czeka, zgodnie z intencją Redaktora „Kultury”, korespondencja Wojciecha Skalmow-

skiego z Jerzym Giedroyciem, a także obszerny wywiad dla Redakcji Programu II PR (2007), w którym Wojciech Skalmowski z właściwym sobie dystansem i nutką autoironii przedstawił swoją drogę życiową oraz ludzi, których na niej spotykał.

W 1998 profesor Skalmowski przeszedł na emeryturę, a gdy w 2003 roku osiągnął siedemdziesiąt lat, koledzy i uczniowie z Leuven upamiętnili jego jubileusz dwiema księgami: *Iranica Selecta (Silk Road Studies VIII)* oraz *For East is East (Orientalia Lovaniensia Analecta 126)*. W 2004 r. w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego ukazały się jego *Studies in Iranian Linguistics and Philology*.

Wojciech Skalmowski był postacią znaną i szanowaną w Belgii, której władze konsultowały się z nim w 1982 roku przy zakładaniu w Brukseli Biura Zagranicznego „Solidarności”. W uznaniu zasług dla swej drugiej ojczyzny został odznaczony Orderami Leopolda II i Korony Belgijkiej. W 2004 roku został udekorowany Krzyżem Komandorskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej. Profesor Skalmowski był członkiem kilku międzynarodowych towarzystw naukowych i laureatem nagród Fundacji Kościelskich (1977), im. Zygmunta Hertzka (1990), Fundacji Alfreda Jurzykowskiego (1998). Zmarł po długiej chorobie 18 lipca 2008 r. w Brukseli, gdzie pożegnali Go przedstawiciele Uniwersytetu w Leuven i Ambasady Polskiej w Brukseli. Prochy Profesora Wojciecha Skalmowskiego zostały złożone 15 listopada na cmentarzu św. Wawrzyńca we Wrocławiu. Uroczystości żałobnej przewodniczył ks. arcybiskup Henryk Hoser.

LESZEK BEDNARCZUK
Kraków